

ЎЗБЕКИСТОНДА СОЛИҚ СИЁСАТИ СТРАТЕГИЯСИ ВА УНИНГ ТАКТИК ЙЎНАЛИШЛАРИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

Абдиев Жаҳонгир Ибрагимович

Солиқ қўмитаси ҳузуридаги Фискал институт

Аннотация. Ўзбекистонда амалга оширилаётган солиқ сиёсати стратегиясининг самарадорлигини баҳолаш, унинг тактик йўналишларини таҳлил қилишга алоҳида эътибор қаратилган. Тадқиқотда ҳар хил иқтисодий кўрсаткичлар, фискал маълумотлар ва ижтимоий-иқтисодий таъсирларни ҳисобга оладиган кенг қамровли ёндашув қўлланилди. Тадқиқотда солиқ сиёсатининг миллий иқтисодий мақсадларга мувофиқлиги, унинг бизнеснинг рақобатбардошлигига таъсири, иқтисодий ўсиш ва ривожланишни рағбатлантириш қобилияти баҳоланди. Бундан ташқари, тадқиқот солиқ сиёсатининг даромадлар тенгсизлигини камайтириш ва ижтимоий фаровонликни оширишга қанчалик ҳисса қўшишини ўрганилган. Ўзбекистонда солиқ сиёсатининг умумий самарадорлигини ошириш учун стратегия ва тактикада такомиллаштиришнинг потенциал йўналишларини таклиф этилган.

Калит сўзлар: солиқ, фискал сиёсат, бюджет, солиқ маъмурияти, солиқ салоҳияти, норматив таҳлил, ижобий таҳлил, солиқ юки, вакиллик солиқ ставкаси, ўртача ставка, солиқ ҳисоботи, солиқ тушумлари, солиқ имтиёзлари.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ СТРАТЕГИИ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ И ЕЕ ТАКТИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ

Абдиев Джаҳонгир Ибрагимович

Фискальный институт при Налоговом институте

Аннотация. Оценивая эффективность стратегии налоговой политики, реализуемой в Узбекистане, особое внимание уделяется анализу ее тактических направлений. В исследовании использовался комплексный подход, учитывающий различные экономические показатели, финансовые данные и социально-экономические последствия. В ходе исследования оценивалось соответствие налоговой политики национальным экономическим целям, ее влияние на конкурентоспособность бизнеса, а также ее способность стимулировать экономический рост и развитие. Кроме того, исследования изучают, в какой степени налоговая политика способствует сокращению неравенства доходов и повышению социального благосостояния. В целях повышения общей эффективности налоговой политики в Узбекистане предложены потенциальные направления совершенствования стратегии и тактики.

Ключевые слова: налог, фискальная политика, бюджет, налоговое администрирование, налоговый потенциал, нормативный анализ, позитивный анализ, налоговая нагрузка, репрезентативная налоговая ставка, средняя ставка, налоговая отчетность, налоговые поступления, налоговые кредиты.

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF TAX POLICY STRATEGY AND ITS TACTICAL DIRECTIONS IN UZBEKISTAN

Abdiev Jakhongir Ibrahimovich

Fiscal Institute under the Tax Committee

Abstract. *Evaluating the effectiveness of the tax policy strategy implemented in Uzbekistan, special attention is paid to the analysis of its tactical directions. The study used a comprehensive approach that took into account various economic indicators, fiscal data and socio-economic impacts. The study assessed the tax policy's compliance with national economic goals, its impact on business competitiveness, and its ability to stimulate economic growth and development. In addition, research examines the extent to which tax policy contributes to reducing income inequality and increasing social welfare. In order to increase the overall efficiency of the tax policy in Uzbekistan, potential directions for improvement in strategy and tactics are suggested.*

Key words: *tax, fiscal policy, budget, tax administration, tax potential, normative analysis, positive analysis, tax burden, representative tax rate, average rate, tax reporting, tax revenues, tax credits.*

Кириш.

Ҳозирда жаҳонда солиқ сиёсати стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш механизмларини такомиллаштиришга йўналтирилган қатор илмий тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Солиқ сиёсати стратегияси орқали инклюзив ўсиш суръатларига эришиш, солиқ тизимида даромадларни ошириш қобилиятини ошириш ҳамда давлат харажатларининг барқарорлигини таъминлаш, ривожланаётган давлатларнинг фискал сиёсатини кучайтириш, адолатли ва инклюзив солиқ тизимини жорий этиш, солиқ сиёсати стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш механизмларини такомиллаштиришда рақамли платформалардан самарали фойдаланиш кабилар бу борадаги илмий тадқиқот ишларининг устувор йўналишларидан ҳисобланади.

Адабиётлар шарҳи.

Солиқ тизимдаги солиқ сиёсати, шунингдек, давлатнинг солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишнинг стратегик ва тактик йўналишлари билан боғлиқ илмий тадқиқотлар узоқ тарихга бориб тақалади. Бу жараён борасида кўплаб олимлар илмий тадқиқотлар олиб борганлар.

Жумладан, Нестеренконинг (2006) илмий хулосалари бюджет сиёсатининг муҳим жиҳатларини очи беришга хизмат қилади. Давлатнинг бюджет сиёсати – марказий ва маҳаллий давлат органларининг стратегия ва тактикаларини ўзида акс эттириб, давлат функцияларини ижросини таъминлашда молиявий ресурсларни жамлаш ва уларни самарали тақсимлаш орқали бюджет барқарорлигини таъминлаш устуворлигини ифода этади, деб таъкидлаб ўтади. бу эса, биринчидан ресурсларни умуммиқёсда тақсимлаш, иккинчидан давлат, хўжалик субъектлари ва аҳолининг манфаатларини уларнинг молиявий муносабатлари орқали таъминлаш, учинчидан бюджет тузилиши, миқёси ва муносабатларини янада такомиллаштиришни ўзида акс эттиради.

Пансков (2006) томонидан берилган таъриф: Солиқ сиёсати солиқни шакллантиришга қаратилган давлатнинг иқтисодий, молиявий ва ҳуқуқий чоралари мажмуидир давлатнинг молиявий эҳтиёжларини қондириш учун мамлакат тизими, жамиятнинг айрим ижтимоий гуруҳлари ва орқали ҳам мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш молиявий ресурсларни қайта тақсимлашдир деб фикр билдирган.

Карп (2001) қуйидагиларни таклиф қилади: Солиқ сиёсати умумий молиянинг ажралмас қисмидир, оммавий ахборот воситалари учун давлат сиёсати ва узоқ муддатли

ва солиқ соҳасидаги давлат фаолияти концепцияси, солиқ механизми, шунингдек солиқ тизимини бошқариш каби тушунчаларни ўз ичига олади.

Едророва ва Мамакина (2005) фикрича, “Солиқ сиёсати” атамасининг таърифиغا қўйидагича ёндашиш: “солиқ субъектининг ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий чоратадбирлари мажмуи, солиқ сиёсатига муносабат”.

Юрийнинг (2000) фикрига кўра, “Солиқ сиёсати” тоифаси турлича “фаолият” деб тавсифланади, уни ташкил этиш соҳасида давлат, ҳуқуқий тартибга солиш ва пул маблағларининг марказлаштирилган фондларига солиқлар ва солиқ тўловларини йиғишни ташкил этиш” талқин қилинади.

Орешин (2001) қўйидаги таърифни таклиф қилади: “Давлатнинг солиқ сиёсати иқтисодий сиёсат, иқтисодиётга таъсир воситаси сифатида фойдаланилади. Солиққа тортишнинг асосий воситаси сифатида сиёсатчилар қўйидагилардир: такрор ишлаб чиқариш агентларини солиққа тортиш тартиби, алоҳида солиқ тўловчилар учун солиқ ставкалари даражаси, аҳолининг айрим гуруҳлари учун солиқ имтиёзлари, давлат кредитларини олиш учун солиқларни кечиктириш ва бошқалар.

Петрунин ва бошқалар (1995) эса, солиқ сиёсати ва унинг стратегик мазмунини “солиқ қонунчилигидаги корхоналарга солиқ тўлашдан қочиш имконини берувчи бўшлиқларни аниқлашдан иборат” деган фикрни илгари суради.

Аронов, Кашинлар (2007) эса “максимал солиқ сиёсатининг мазмунини солиқ сиёсатининг асосий стратегияси сифатида қарайди, яъни, уларнинг фикрича, солиқлар сонини ошириш, солиқ ставкаларини ошириш, солиқ имтиёзларини камайтириш солиқ сиёсатининг стратегик мақсадлари сифатида қабул қилиниши мумкин”.

Дементьеванинг (2007) солиқ сиёсатидаги фикрлари анчайин бир бирига ўхшаш ҳисобланади. Ушбу муаллифлар солиқ сиёсатини мазмунини миллий бойликлардан самарали фойдаланишга қаратилган солиқ тизимини яратилиши сифатида баҳолайди. Яъни, уларнинг фикрича, “солиқ сиёсати давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг ажралмас қисми бўлиб, мамлакат миллий бойликларини жамғариш ва ундан оқилона фойдаланишни рағбатлантириш, иқтисодиёт ва жамият манфаатларини уйғунлаштиришга кўмаклашувчи солиқ тизимини яратишга қаратилган ва шу орқали жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминланади” деган фикрни илгари суради.

Тадқиқот методологияси.

Таҳлил жараёнида маълумотларни статистик гуруҳлаш, қиёсий ва трендли таҳлил усулларида фойдаланилди. Мақолада иқтисодчи олимларнинг давлат молия тизимининг долзарб масалаларидан бири сифатида солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишнинг стратегик ва тактик йўналишлари билан боғлиқ илмий тадқиқот усулларида кенг фойдаланиб таҳлил қилинган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан бери нисбатан қисқа тарихий давр мобайнида жиддий синовлардан ўтди, шаклланиш ва ривожланишнинг бир қатор босқичларини босиб ўтди, жамиятнинг барча соҳаларида кўплаб ўзгаришлар ва кенг кўламли ўзгаришларни бошдан кечирди. Бозор муносабатларининг шаклланиши ва ривожланиши шароитида солиқ сиёсати кескин ўзгаришларга дуч келди ва шу билан солиқ тизимининг ўзига ҳам, иқтисодий жараёнларига ва умуман иқтисодиётга ҳам катта таъсир кўрсатди.

Ўзбекистон солиқ сиёсатининг эволюцион ривожланишининг уч босқичининг ретроспектив таҳлили энг оғир иқтисодий шароитда ва амалда нолдан бошлаб солиқ сиёсати чора-тадбирларини амалга ошириш мамлакатнинг тўлақонли ва адекват солиқ тизимини шакллантириш ва ривожлантиришга сабаб бўлганлигини кўрсатади.

Иқтисодийётни давлат томонидан тартибга солишнинг асосий воситаларидан бири бу солиқ сиёсати бўлиб, у мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги ҳар бир аниқ даврда объектив равишда пайдо бўлган воқеликни ҳисобга олган ҳолда солиқ соҳасини такомиллаштиришга қаратилган давлат ҳукумат органлари ва турли эксперт жамоалари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг мувофиқлаштирилган ва ўзаро боғлиқ жараёни натижасини ўзида намоён этади. Шу муносабат билан солиқ сиёсатининг самарадорлигини, шартларини баҳолаш ҳамда солиқ муносабатларининг мураккаб ва қарама-қарши хусусияти туфайли илмий жамоатчиликда ягона услубий ёндашувнинг йўқлиги масалалари долзарб бўлиб бормоқда.

Давлат солиқ сиёсатининг самарадорлиги ижтимоий-иқтисодий тизимлар ва уларнинг солиқ сиёсати билан ўзаро таъсирини таҳлил қилишда махсус ишлаб чиқилган математик, мантиқий ва статистик воситаларга таянадиган иқтисодий-математик усулларни қўллаш орқали баҳоланади. Мақсадга йўналтирилган ушбу ёндашув солиқ сиёсати самарадорлигини баҳолаш мезони сифатида белгиланган мақсадлар ва амалдаги натижалар ўртасидаги тафовутларни минималлаштиришга қаратилган. Ушбу баҳолашда солиқ сиёсатининг турли даражалардаги таъсири, жумладан, макроиқтисодий жараёнлар (макродаража), соҳага хос таъсирлар (мезо-даража), алоҳида хўжалик юритувчи субъектлар учун натижалар (микродаража) ва асосий параметрларга эришиш ҳисобга олинади. Солиқ тизими доирасида (ихтисослаштирилган ёндашув). Аммо шуни таъкидлаш керакки, бу баҳолашлар баъзан мақсадлар тўқнашувига олиб келиши мумкин, чунки солиқ сиёсати бир нуқтаи назардан самарали ва бошқа нуқтаи назардан самарасиз деб ҳисобланиши мумкин.

Хорижий тажрибани ўрганиш натижалари, солиқ сиёсати самарадорлигини баҳолаш бўйича кўпкомпонентли муаллифлик ёндашувини шакллантиришга имкон берди, хусусан:

- умуман иқтисодийётга солиқ юкининг даражаси (алоҳида солиқ тўловчиларнинг тармоқлари ва гуруҳлари бўйича);
- давлат фаолиятини таъминлаш учун давлат бюджетининг даромад қисмида солиқ тушумлари прогноз кўрсаткичларини кафолатланган ҳолда таъминлаш;
- солиқ рискларини камайтириш;
- ресурс ёндошувидан фойдаланиш ҳамда мақсадли ёндашув (олинган натижаларнинг режалаштирилган натижаларга нисбати) орқали амалга оширилаётган солиқ сиёсатининг сифати, белгиланган мақсадларга эришиш;
- йиғилган солиқларни бошқариш ва минимал солиқ харажатлари билан солиқ тушумларини максимал даражада оширишни таъминлаш учун харажатлар даражаси (транзакция харажатлари - меҳнат, вақт ва бошқалар);
- инвестицион жозибadorлик ва ишбилармонлик фаоллигининг ўзгариши (шу жумладан иқтисодийётда истеъмол ва жамғариш жараёнларига таъсири);
- инновацияларни жорий этиш жараёнларини рағбатлантириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, ИТТКИ, "яшил иқтисодийёт" ва бошқалар;
- жамиятда ижтимоий табақаланишни тартибга солишнинг самарали механизмларининг мавжудлиги ва аҳоли фаровонлигининг ўсиши сифати (шахсий даромад, яшаш минимумининг етарлилиги, шахсий даромадларга солиқ солишнинг адолатлилиги ва бошқалар.);

Илмий-услубий ва амалий ёндашувларни умумлаштириш мантиқий мазмунининг хусусиятлари асосида самарадорлик кўрсаткичларини муаллиф томонидан гуруҳлашни шакллантиришга имкон берди (1-жадвал).

Солиқ сиёсати самарадорлигини баҳолашнинг асосий таркибий қисмлари⁶⁵

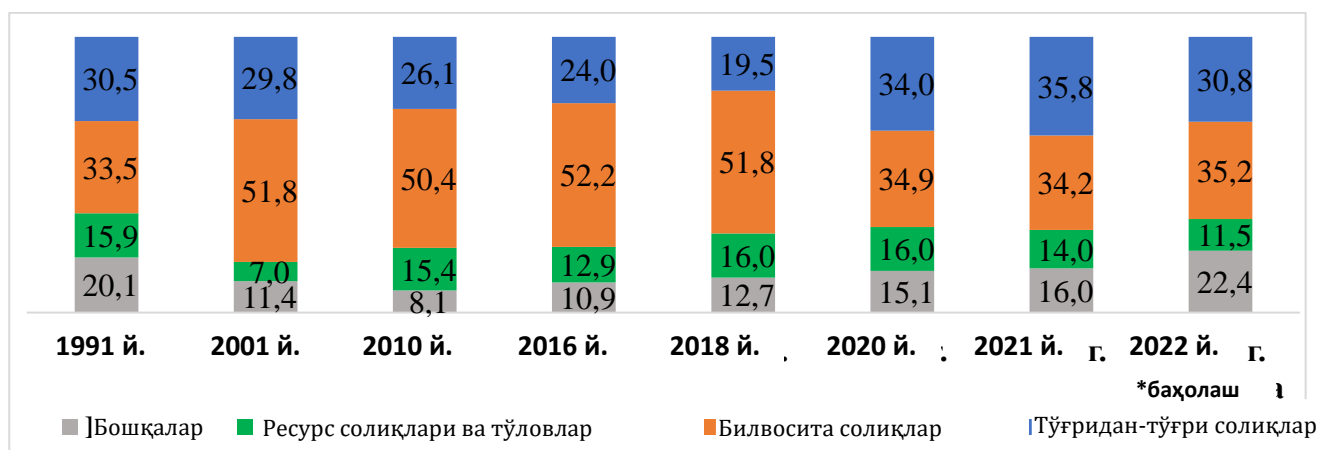
Номи	Кўрсаткичнинг тавсифи
Фискал таркибий қисми	<p>Солиқларнинг умумий миқдорининг ЯИМ (ЯҲМ)даги улуши - солиқ юки даражасидир.</p> <p>Солиқ тушумларининг ўсиши, бевосита ва билвосита солиқлар нисбати.</p> <p>Солиқ йиғиш даражаси.</p> <p>Солиқ қарзи.</p> <p>Солиқларнинг эластиклик коэффициенти.</p> <p>Солиқларни ҳисоблаш ва тўлашнинг қулайлиги даражаси (<i>солиқ хизматлари, АКТ, бизнес жараёнларини автоматлаштириш</i>).</p> <p>Мажбуриятларни ихтиёрий равишда бажариш (<i>солиқ маданияти</i>) даражаси.</p> <p>Солиқ тўловчиларга давлат субсидияларини бериш даражаси (имтиёзлар ва преференциялар).</p> <p>Тадбиркорлик субъектларининг омон қолиш даражаси.</p>
Ижтимоий-иқтисодий таркибий қисм	<p>Макроиқтисодий ва ижтимоий параметрлар динамикаси:</p> <ul style="list-style-type: none"> - инвестициялар ва капитал қўйилмалар ҳажми; - ЯИМга нисбатан бюджет тақчиллиги даражаси; - инфляция даражаси; - ишсизлик даражаси; - ишбилармонлик ва тадбиркорлик фаолиятини ошириш; - аҳоли фаровонлиги ва даромадларининг ўсиши (шу жумладан барча солиқлар тўланганидан кейин) ва бошқалар.

Бу ерда шуни алоҳида таъкидлашимиз лозимки, ҳар қайси мамлакатнинг солиқ сиёсатининг самарадорлигини баҳолаш, бир томондан, халқаро миқёсида тасдиқланган ёки тавсия этилган кўрсаткичлар (мезонлар)га асосланса, ўз навбатида миллий иқтисодиётнинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда хусусий кўрсаткичлар (мезонлар)га асосланиб баҳоланади. Биз қуйида республикамиз солиқ сиёсатининг стратегиясида белгилаб олинган тактик йўналишлар самарадорлигини баҳолаш услубиёти ва унга асосланган ҳолда баҳолашни амалга оширамиз, бунда ўзимизнинг айрим муаллифлик услубий ёндошувларимизни ҳам келтириб ўтамиз.

Солиқ сиёсатининг воситаларидан бири бўлган бюджетнинг солиқ тушумлари таркиби иккиламчи мультипликатив таъсирларнинг намоён бўлиш лағни ҳисобга олган ҳолда макроиқтисодий талабни тартибга солиш учун ўрнатилган стабилизаторлардан фойдаланишга асосланган. Ўзбекистон бюджети даромадлари таркибида 2022 йилга келиб тўғридан-тўғри солиқларнинг улуши қарийб 30,8 фоизни, билвосита солиқлар – 35,2 фоизни, ресурс солиқлари – 11,5 фоизни ва бошқа солиқлар – 22,4 фоизни ташкил этди.

Солиқларнинг улушини тузатиш давлатга товарлар (ишлар, хизматлар) истеъмолчиларининг даромадлари ёки харажатлари ўсишини рағбатлантириш, яъни билвосита солиқларнинг ҳиссалари туфайли макроиқтисодий талаб ва инфляция суръатларини тартибга солиш имконини беради. Шундай қилиб, баъзи йилларда, тўғридан-тўғри солиқлар улуши 1995 йилда 38,6%дан 2018 йилда 19,5% гача, билвосита солиқлар - 1991 йилда 33,5%дан 2003 йилда 57,8%гача, ресурс солиқлари - 1992 йилда 0,6%дан 2006 йилда 17,4 %гача тебраниб турган.

⁶⁵ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

1-расм. 1993-2022 йилларда солиқ даромадлари таркиби динамикаси⁶⁶.

“Солиқларни йиғиш даражаси” кўрсаткичи.

Солиқ даромадларини сафарбар қилиш ва солиқ маъмуриятчилиги сифатини ошириш солиқ сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб, давлат солиқ хизматининг устувор йўналишларидан биридир. Беқарорлик даврида бу масаланинг долзарблиги янада ошади. Илмий ҳамжамиятда умумэътироф этилган солиқ йиғиш даражасини баҳолашнинг умумлаштирилган ёндашуви солиқ маъмурияти самарадорлигининг ўзига хос хусусияти ҳисобланади, чунки у бир хил солиқ базасидан бюджетга солиқ тўловларини олиб қўйишнинг ҳақиқий ва потенциал даражаси ўртасидаги фарқни кўрсатади. Ҳисобот молия йили учун солиқ қарзи (камомати) ўсишини ҳисобга олиш асосида солиқ йиғиш даражасини ҳисоблаш қўйидаги методика бўйича амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир:

$$U_{сн} = C_{фнп} / (C_{фнп} + П_{н.з.} + П_{пн}),$$

бу ерда:

$C_{фнп}$ – ҳақиқий солиқ тушумлари миқдори, млрд.сўм;

$П_{н.з.}$ – солиқ қарзи (камомати) ошиши, млрд.сўм;

$П_{пн}$ – солиқларнинг ортиқча миқдорининг ошиши, млрд.сўм.

Ҳисоб-китоблар шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда солиқларнинг йиғилиш даражаси анча юқори даражада сақланиб қолмоқда, унинг ўртача қиймати 2016-2022 йилларда 99,8% ни ташкил этади ва 2017 йилда минимал қиймат 90,8 %дан 2022 йилда максимал 101,7% гача тебраниб турган.

Солиқларни йиғишнинг юқори даражасини сақлаб қолишнинг ижобий тенденцияси, солиқ қарзи даражасини пасайтиришга қаратилган солиқ сиёсати, шу жумладан Президентнинг 09.09.2022 йилдаги “Таъсирчан солиқ механизмини қўллаш натижасида ҳосил бўлган солиқ қарзини ҳисобдан чиқариш тўғрисида”ги ПФ-218-сонли Фармони доирасидаги чора-тадбирлари мажмуи амалга оширилганлиги, шунингдек солиқ соҳасини ислоҳ қилиш жараёнида бизнес учун қулай шарт-шароитлари яратилганлиги натижаси ҳисобланади.

“Солиқ қарзи” кўрсаткичи. Давлат бюджети даромад қисмининг даромадини шакллантириш масалалари энг долзарб бўлиб қолмоқда. Бюджетни шакллантиришнинг асосий манбаи солиқ тушумлари ҳисобланади. Шу муносабат билан солиқ тўловчиларнинг солиқ ва йиғимларни тўлаш бўйича мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ бажармаганлиги уларнинг солиқ қарзи шаклланишига олиб келади.

⁶⁶ Молия вазирлиги ва Халқаро валюта фонди маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

2-жадвал

**2016-2022 йилларда солиқларнинг йиғилиш даражасининг динамикаси⁶⁷,
(млрд сўмда)**

т/р	Кўрсаткичлар	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
1.	Давлат бюджетига ҳақиқатда тушган	32 015,5	37 750,9	54 202,8	83 356,3	103 566,4	127970,4
2.	Солиқ қарзи ошиши миқдори	162,1	3298,7	-1141,1	-1572,2	739,0	1218,0
3.	Солиқларнинг ортиқча миқдорининг ошиши	69,9	527,4	1 030,0	1 337,6	3 308,4	-3 377,8
4.	Солиқларни йиғиш даражаси %да	99,3	90,8	100,2	100,3	96,2	101,7

Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига ҳисоблаб чиқарилган (ҳисобланган) ва белгиланган муддатларда тўланмаган солиқларнинг, шу жумладан, улар бўйича бўнак ва жорий тўловларнинг суммалари, шунингдек, белгиланган муддатда тўланмаган молиявий санкциялар ва пенялар солиқ қарзи сифатида эътироф этилади.

Ривожланишнинг ҳозирги босқичида солиқ тўловчиларнинг хатти-ҳаракатларида, солиқ мажбуриятларини бажариш шаклида бизнес жавобгарлигида ифодаланган давлат, солиқ органлари, жамиятнинг ўзаро муносабатларида ижтимоий жавобгарликнинг ажралмас қисми бўлган солиқ маданиятини ошириш зарурати тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Илмий адабиётларда умуммиллий маданиятнинг бир қисми билан боғлиқ бўлган "солиқ маданияти" атамасининг жуда кенг талқини мавжуд бўлиб, у солиқ муносабатлари иштирокчиларининг фаолияти, билим даражаси ва солиқ қонунчилигига виждонан риоя қилиш қобилиятини назарда тутди. Замонавий технологиялар солиқ тўловчиларга қулай рақамли хизматларни ривожлантиришда янги имкониятлар очди, бу солиқ муносабатлари иштирокчиларининг ўзаро алоқаларини сезиларли даражада соддалаштириш, харажатларни камайтириш, ҳисоботдаги хатоларни камайтириш, шунингдек, солиқ тўловчиларнинг айрим тоифаларига соялардан чиқиш имконини беради.

Солиқ тўловчиларнинг ўз солиқ мажбуриятларини ($У_d$) ихтиёрий бажариш даражаси кўрсаткичини баҳолаш учун муаллиф куйидаги услубий ёндашувни қўллашни лозим деб ҳисоблайди:

$$У_d = 100 - (И_{п} / С_{фнп} * 100),$$

бу ерда:

$С_{фнп}$ – ҳақиқий солиқ тушумлари, млрд. сўмда;

$И_{п}$ – инкассо топшириқнома буйича солиқ тушумлари, млрд. сўмда.
(Кўрсаткични ҳисоблаш инкассо топшириқнома яратилгандан сўнг тақдим этилади).

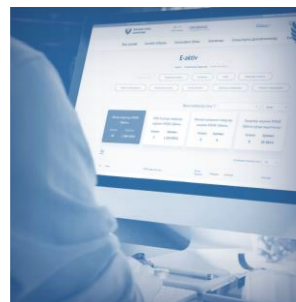
“Солиқ тўловчиларни давлат томонидан субсидиялаш даражаси (имтиёзлар ва преференциялар)” кўрсаткичи.

⁶⁷ ДСК маълумотлари асосида муаллифнинг ҳисоб-китоблари.

биринчидан, давлат солиқ хизмати органларини солиқ тўловчиларнинг бизнес-хамкори ва маслаҳатчиси сифатидаги янги имиджини яратиш орқали хизмат кўрсатишга йўналтирилган идорага айлантириш, ҳар бир ходим томонидан «Солиқ хизмати — инсофли солиқ тўловчиларнинг ишончли хамкори» деган мақсадли вазифани сўзсиз бажариш;

иккинчидан, экстерриториаллик принципи асосида солиқ тўловчилар ўз солиқ мажбуриятларини ихтиёрий бажариши, бизнесни қонуний, шаффоф ва қулай юритиш учун мақбул шарт-шароитлар яратиш, солиқ тўловчиларнинг қониқиш даражасининг ошишини таъминлаш

2-расм. ДСХО солиқ маъмуриятчилиги тизимини такомиллаштиришнинг энг муҳим йўналишлари ⁶⁸

Маълумки, тадбиркорлик бозор иқтисодиётининг энг муҳим элементи бўлиб, у кўплаб янги иш ўринларини яратади, улар кўпинча иқтисодий ўсиш суръатларини, ялпи миллий маҳсулотнинг таркиби ва сифатини белгилайди. Ўсиш суръати ва бизнеснинг ўзгарувчан бизнес шароитларига мослашиш тезлиги жамиятнинг иқтисодий саломатлигининг барометри ҳисобланади. Бироқ, ушбу масалага бағишланган кўплаб тадқиқот адабиётлари ва академик доиралардаги тортишувларга қарамай, кўплаб муаммолар ҳал қилинмаган. Бизнеснинг "омон қолиш" даражасини ошириш учун ҳаёт циклининг дастлабки босқичларининг таҳдидларини бартараф этиш масалалари кўп жиҳатдан, шу жумладан давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чораларига боғлиқ.

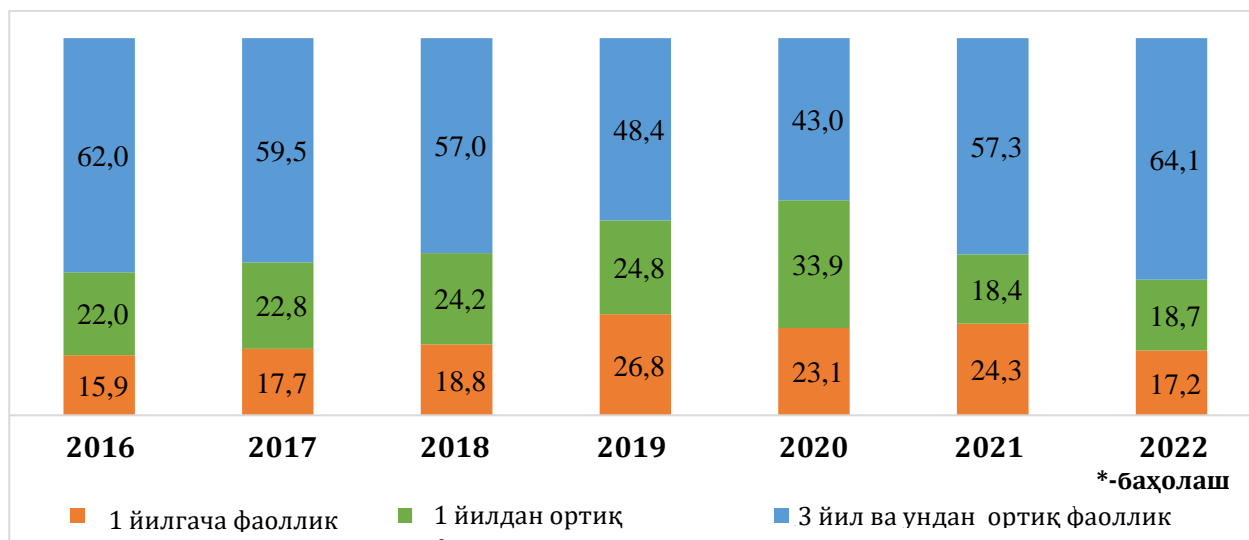
Шу муносабат билан Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар сифатини ўлчаш масалаларининг долзарблиги бизнеснинг "омон қолиш" даражасини баҳолаш мисолида ортиб бормоқда. Тақдим этилган солиқ ҳисоботи маълумотлари статистикасини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, 2016-2022 йиллар давомида фаол субъектларнинг умумий сони 2,6 баробар – 156,3 минг бирликдан 402,9 минг бирликка ошган. Шу билан бирга, фаолият ташкил этилган биринчи йилда фаолият кўрсатаётган корхоналар сони 2,8 баробар – 24,9 минг бирликдан 69,4 минг бирликка, бир йилдан ортиқ муддатга 2,2 баробар – 34,4 минг бирликдан 75,4 минг бирликка, 3 йил ва ундан ортиқ фаолият кўрсатаётган фаол корхоналар сони 2,7 баробар – 96,9 минг бирликдан 258,2 минг бирликгача ошган.

2016-2022 йилларда фаолият ташкил этилган биринчи йилдаги корхоналарнинг ўртача омон қолиш даражаси 20,6% ни ташкил қилади. Шу билан бирга, таққосланган даврда бу кўрсаткич 1,3 фоиз пунктга 15,9% дан 17,2% гача ўсди ва 2019 йилда максимал қиймати 26,8% ни ташкил этди (3-расмга қаранг.)

Фаоллик муддати 3 йил ва ундан ортиқ бўлган корхоналар учун кўрсаткичнинг ўртача қиймати 55,9% ни ташкил қилади, бу 2020 йилда (COVID-19) минимал қиймат – 43 %дан 2022 йилда максимал қиймат – 64,1 %гача тебранади. Мамлакатлар кесимида таққослаганда, 2019 йилда бу кўрсаткич бўйича Ўзбекистон 30 мамлакатдан 23 ўринда бўлиб, бу кўрсаткич бўйича Италия (51,5%) ва Руминия (51,5%) давлатлардан орқада

⁶⁸ Муаллиф томонидан тузилган

қолиб, Эстония (48%) ва Германия (47,1%) давлатларни илгарилаб кетган (2-иловага қаранг).

3-расм. 2016-2022 йилларда корхоналарнинг омон қолиш даражаси динамикаси⁶⁹ (% да)

Солиқ сиёсатининг самарадорлигини тавсифловчи юқорида келтирилган кўрсаткичларни, ўз навбатида, икки гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчи гуруҳга солиқ юкининг пасайтирилишига мувофиқ бюджет даромадларининг кўпайиши (ёки камайиши), ишлаб чиқариш ҳажмларининг ошиши (ёки камайиши), инвестицияларнинг самараси, аҳолининг реал пул даромадларининг ошиши (камайиши), истеъмолнинг ортиши (қисқариши), нархлар даражаси ва шу каби кўрсаткичлар кириб, бу каби кўрсаткичлар амалга оширилган (оширилаётган) солиқ сиёсатининг самарадорлигини тавсифловчи умумий хулосаларни беради. Иккинчи гуруҳга кирувчи кўрсаткичлар эса бевосита солиқ сиёсатининг ички механизмларининг самарадорлигини тавсифлайдиган кўрсаткичлар сифатида баҳолаш мумкин.

Бизнинг фикримизча, давлатнинг, шу жумладан, бизнинг республикамизнинг солиқ сиёсатини шакллантириш ва баҳолаш икки томонлама мақсадга хизмат қилади. У нафақат кейинги босқичларни аниқ белгилашга ёрдам беради, балки миллий даражадаги иқтисодий сиёсатнинг самарадорлигини баҳолаш учун мезон вазифасини ҳам бажаради. Бинобарин, давлат солиқ сиёсати ўзининг стратегик мақсадларини қай даражада самарали амалга ошираётганини аниқлаш учун вақти-вақти билан илмий таҳлиллар олиб бориш зарур. Шу нуқтаи назардан, биз таклиф қилаётган кўрсаткичлар ва мезонларни қўллашни ўз ичига олган методологиядан фойдаланиш катта илмий аҳамиятга эга.

Хулоса ва таклифлар.

Ўзбекистонда солиқ стратегияси ва тактикаларини ишлаб чиқиш ҳамда механизмларининг таҳлили бўйича амалга оширган илмий-назарий ҳамда амалий-таҳлилларга асосланиб шундай хулоса қилиш мумкинки, республикамизда бу борадаги охирги беш йилда белгилаб олинган стратегик мақсадлар илғор хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳамда хорижий экспертларнинг ижобий хулосаларини танқидий кўриб чиққан ҳолда амалга оширилмоқдаки, бу ўз навбатида солиқ маъмурчилиги нуқтаи назаридан ҳам давлат бюджетининг фискал мақсадлари нуқтаи назаридан ҳам ижобий натижаларга эришишга имкон бермоқда. Ҳар қайси

⁶⁹ Муаллиф томонидан ДСҚ маълумотлари асосида тузилган.

мамлакатнинг солиқ сиёсатининг самарадорлигини баҳолаш, бир томондан, халқаро миқёсида тасдиқланган ёки тавсия этилган кўрсаткичлар (мезонлар)га асосланса, ўз навбатида миллий иқтисодиётнинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда хусусий кўрсаткичлар (мезонлар)га асосланиб баҳоланади.

Фикримизча, нафақат барча мамлакатларда, жумладан, республикамиз солиқ тизимида давлатнинг солиқ сиёсатининг ишлаб чиқилиши ва уни амалга ошириш жараёнларини баҳолаш унинг кейинги босқичларини тўғри белгилаб олишга имкон бериш билан биргаликда, умумий тарзда миллий иқтисодиёт даражасида амалга оширилаётган иқтисодий сиёсатнинг самарасини баҳолашга ҳам хизмат қилади. Бу эса давлатнинг солиқ сиёсатининг стратегик мақсадларга эришаётганлиги ёки эришмаётганлиги баҳолашни мунтазам равишда илмий жиҳатдан таҳлил этган ҳолда баҳолаб боришни тақозо этади. Бу жараёнда эса юқорида биз томонимиздан айрим тавсия этилаётган кўрсаткич ва мезонларни қўллаш услубиётидан фойдаланиш ўзининг илмий аҳамиятига эгадир.

Адабиётлар/Литература/Reference:

- Аронов А. В., Кашин В. А. (2007) *Налоги и налогообложение: учеб. пособие.* — М.: Магистр, С. 99—100.
- Дементьева Н.М. (2007) *Налоговая политика государства.* https://nsuem.ru/science/publications/science_notes/issue.php?ELEMENT_ID=1689, *Налоги и налогообложение: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит», «Мировая экономика»/ [И.А.Майбуров и др.]; под ред. И.А.Майбурова.-М.: ЮНИТИ-ДАНА, 655с.)*
- Едророва В.Н., Мамыкина Н.Н. (2005) *Сущность и элементы налоговой политики.* // *Финансы и кредит.* – №5. – с. 37-40.
- Карп М.В. (2001) *Налоговый менеджмент: Учебник для вузов.* – М.: ЮНИТИ-ДАНА. – 477 с.
- Нестеренко Т.Г. (2006) *Концепция эффективной бюджетной политики: автореферат к.э.н.* – М.: Финансовой академии при Правительстве Российской Федерации, 32 с.
- Орешин В. П. (2001) *Государственное регулирование национальной экономики (в вопросах и ответах): Учебн. пособ.* – М.: ИНФРА-М.– 124 с. 7
- Пансков В.Г. (2006) *Налоги и налогообложение в Российской Федерации: Учебник для вузов.* – 7-е изд., доп. и перераб. – М.: МЦФЭР. – 592 с.
- Петрунин Ю.Ю., Панов М.И., Логунова Л.Б. (1995) *Налоговая политика // Экономика. Словарь по обществознанию.* — М.: КДУ.
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Солиқ қўмитаси маълумотлари. www.soliq.uz.
- Юрій С.І. (2000) *Бюджетна система України: Навч. посіб. / С. І. Юрій, Й. М. Бескид.* – К.: НІОС, С. 46.